

Elżbieta Grodzka*

*Transformacja urbanistyczna
Starego Miasta we Wrocławiu w okresie PRL-u
jako dokument przemian politycznych i społecznych*

*Urban transformation of the Old Town in Wrocław
during the period of the Polish People's Republic
as a document of political and social changes*

Wprowadzenie

Po II wojnie światowej urbanistyka Starego Miasta we Wrocławiu uległa w dużym stopniu przekształceniu. Zmiany były odbiciem nie tylko tendencji stylowych, lecz również światowej sytuacji politycznej, głębokich przemian społecznych oraz postępu techniki. Wrocław aż do początku XIX w. nieznacznie zwiększył swoje terytorium, dziś nazywane Starym Miastem. Wcześniej w obrębie murów obronnych w odpowiedzi na stale rosnącą liczbę mieszkańców zabudowę jedynie dogęszczano. W 1807 r. na rozkaz Hieronima Bonapartego rozpoczęła się likwidacja fortyfikacji miasta i poszerzenie jego granic administracyjnych o przedmieścia. Intensywne zagospodarowywanie nowo przyłączonych obszarów przypadło na 2. połowę XIX w. W tym czasie również na obszarze Starego Miasta rozpoczęły się działania urbanistyczne mające na celu przekształcenie Wrocławia w nowoczesne city. Proces ten trwał aż do lat 30. XX w. Zachowane zdjęcia lotnicze z tego okresu pokazują Wrocław tętniący życiem, o gęstej zabudowie. Kres rozwoju miasta przyniósł rok 1945 – fanatyczna obrona Festung Breslau. Wskutek działań wojennych 60% terenu Starego Miasta uległo zniszczeniu. W wyniku późniejszej akcji porządkowania i odgruzowa-

Introduction

After the World War II, urban planning of the Old Town in Wrocław underwent a transformation to a large extent. Changes reflected not only the style trends, but also a global political situation and profound social changes as well as technological progress. Until the beginning of the 19th century, Wrocław slightly increased its territory, which is today called the Old Town. Earlier, within defensive walls, in response to the constantly growing number of residents, buildings were constructed more densely only. In 1807, by order of Hieronim Bonaparte, the liquidation of the city fortifications and the extension of its administrative borders by the suburbs started. Intensive development of the newly connected areas took place in the 2nd half of the 19th century. At that time, urban planning actions aimed at transforming Wrocław into a modern city began in the area of the Old Town. This process lasted until the 1930s. Preserved aerial photos of Wrocław from this period show the city vibrant with dense development. The city's development ended in 1945, namely after the fanatic defence of Festung Breslau. As a result of warfare, 60% of the Old Town area was destroyed. Due to the later action of ordering and removing debris Pustka (Emptiness) appeared, i.e. a situation that had not existed in this area so far. Since then, city planners and architects have been trying to fill it (Fig. 1).

* ORCID: 0000-0002-1150-252X. Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej/Faculty of Architecture, Wrocław University of Science and Technology.

Il. 1. Schwartzplan Starego Miasta we Wrocławiu:
a) 1935 r., b) 1945 r., c) 2015 r. (oprac. E. Grodzka)

Fig. 1. Schwartzplan of the Old Town in Wrocław:
a) 1935, b) 1945, c) 2015 (by E. Grodzka)

nia pojawiła się Pustka – sytuacja, której do tej pory na tym obszarze nie było. Od tego czasu urbaniści i architekci starają się ją zapęłnić (il. 1).

Pierwsze lata powojenne – okres socrealizmu i odbudowy zabytków

Koniec II wojny światowej przyniósł zmianę granic wielu krajów europejskich. Konsekwencją była wielka akcja przesiedleńcza ludności. W Polsce obejmowała ona

The first post-war years – a period of socialist realism and reconstruction of monuments

The end of World War II brought change to the borders of many European countries. The consequence was a great resettlement action of the population. In Poland, it involved transferring inhabitants of the lands to the east of the River Bug and settlement of the eastern and northern areas of the former Third Reich, which were called Regained Territories by the then authorities.

The war resulted in large losses in the urban structure not only in the area of the centre, but also in the area of districts which were developed in the old suburbs. Most of the streets were impassable and at night the city was in complete darkness because the electric traction was to a large extent destroyed. In the years 1947–1953 an intensive action to clean the city was carried out and it was initially focused primarily on brick recovery [1, pp. 209, 210]. The contrast between preserved fragments of the former urban development and the resulting Pustka was particularly visible in the Old Town¹. The most damaged fragments which covered the entire quarters were mainly the area of Nowy Targ Square, Dominikański Square and Kazimierza Wielkiego Street. Pustka also appeared in the place of destroyed single objects. It was particularly visible in the frontages which formed urban interiors of the Market Square and Solny Square.

The whole process of the post-war reconstruction and ordering of Wrocław was conducted in the atmosphere of political uncertainty. The status of western provinces, as territories of Poland, was not recognized by all European countries². Wrocław was a symbol of the so-called Regained Territories and its reconstruction was to prove that Polish people were able to manage these lands and demonstrate their contribution to their development. It was decided that the adopted city reconstruction program should be presented to its residents and the international public opinion.

In 1948, the Exhibition of Regained Territories, which was prepared by the Bureau of the Wrocław Plan, presented, among other things, zoning plans³. The event was held under the motto “Wrocław Twoje Miasto” (Wrocław, Your City) and “Jesteśmy i budujemy” (We are and we are building) [1, p. 226], [2, p. 73]. Press conferences were also organized and posters presenting visionary reconstruction projects were exhibited in trams. The exhibition was visited by nearly 1.5 million people and, as Daniela Przyłęcka recalls: *Wrocław made a great impression*

¹ Modern names of streets and squares were used in this article.

² It was not until 1970 that the Chancellor of the Federal Republic of Germany, W. Brandt, signed an agreement recognizing the inviolability of the Polish western border. After the reunification of Germany, the Bundestag ratified the border in 1991.

³ In the same year, in Wrocław, the International Congress of Intellectuals in Defense of Peace took place, which brought together representatives of science, culture and art from 45 countries. The Presidium of the Congress consisted of I. Joliot-Curie, J. Huxley, A. Fadiejew, M.A. Nexo, R. Gutuso. The guest who aroused the greatest interest, however, was Pablo Picasso.

przeniesienie mieszkańców ziem położonych na wschód od Bugu i zasiedlenie wschodnich i północnych terenów dawnej III Rzeszy, nazwanych przez ówczesne władze Ziemiami Odzyskanymi.

Wojna spowodowała duże straty w strukturze urbanistycznej na obszarze nie tylko centrum, ale również dzielnic powstałych na dawnych przedmieściach. Większość ulic była nieprzejezdna, a po zmroku miasto pogrążało się w ciemności, gdyż trakcja elektryczna była w znacznej mierze zupełnie zniszczona. W latach 1947–1953 przeprowadzono intensywną akcję porządkowania miasta, początkowo nastawioną przede wszystkim na odzysk cegły [1, s. 209, 210]. Kontrast między zachowanymi fragmentami dawnego zagospodarowania terenu a powstałą w ten sposób Pustką był szczególnie widoczny na Starym Mieście¹. Najbardziej zniszczone fragmenty, obejmujące całe kwartały, to przede wszystkim obszar pl. Nowy Targ, pl. Dominikańskiego oraz ul. Kazimierza Wielkiego. Pustka pojawiła się również w miejscu zniszczonych, pojedynczych obiektów. Szczególnie widoczna była w pierzejach tworzących wnętrza urbanistyczne Rynku i pl. Solnego.

Cały proces powojennej odbudowy i porządkowania Wrocławia przebiegał w atmosferze politycznej niepewności. Status województw zachodnich, jako terytorium Polski, nie był uznawany przez wszystkie państwa Europy². Wrocław był symbolem tzw. Ziem Odzyskanych, a jego odbudowa miała dowiedzieć, że Polacy potrafią zagospodarować te ziemie i wykazać w ten sposób swój wkład w ich rozwój. Przyjęty program odbudowy miasta postanowiono zaprezentować jego mieszkańcom oraz międzynarodowej opinii publicznej.

W 1948 r. odbyła się przygotowana przez Biuro Planu Wrocławia Wystawa Ziem Odzyskanych, prezentująca m.in. plany zagospodarowania przestrzennego³. Wydarzenie odbywało się pod hasłami „Wrocław Twoje Miasto” oraz „Jesteśmy i budujemy” [1, s. 226], [2, s. 73]. Organizowano również konferencje prasowe, a w tramwajach zawisły plakaty prezentujące wizjonerskie projekty odbudowy. Wystawę odwiedziło blisko 1,5 mln osób i jak wspomina Daniela Przyłęcka: *Wrocław zrobił wtedy na mnie ogromne wrażenie, bo jeździliśmy autokarem po uporządkowanych ulicach, a same tereny wystawowe mieściły się w miejscach mało zniszczonych, głównie w okolicy dzisiejszego zoo* [3].

Zaprezentowane wizje wpłynęły na pierwszy „Plan szczegółowy Odbudowy i Zagospodarowania Starego Miasta”, przygotowany w 1948 r. przez zespół pod kierunkiem E. Kaliskiego w Biurze Planu Wrocławia. Architekci pracujący przy projekcie mieli do dyspozycji ocalałe dokumenty z niemieckiego archiwum budowlanego, w tym

on me at that time because we travelled along orderly streets and the exhibition areas were situated in places that were barely damaged, mainly around today's zoo [3].

The visions presented had an influence on the first “Detailed Plan for Reconstruction and Development of the Old Town”, which was prepared by the team under the supervision of E. Kaliski in the Wrocław Plan Office in 1948. Architects who worked on the project had at their disposal documents from the German construction archive, including pre-war plans for the reconstruction of the centre. Moreover, their task was to accurately identify the historic complex because *they had to get to know the city* [1, p. 231]. This proposition for the development of the Old Town assumed reconstruction of the development quarter layout in accordance with its historical shape and leaving free space inside. The preserved fragments with excessively dense development were planned to undergo reforms. Correction of the transportation system was planned, including the so-called small ring road in the place of the destroyed development in Kazimierza Wielkiego Street [2, p. 25].

The post-war period was also a change in the social and economic structures of the Eastern bloc countries. Trade, industry or agriculture were mostly taken over by state-owned enterprises. In this way the bourgeois and Polish landed gentry were liquidated and replaced by the working class. The economy was to be centrally planned from then on and social life was supposed to be subordinated to one socialist ideology. In Wrocław (and in other cities as well) authorities undertook attempts at liquidating marketplaces whose traditions sometimes went back to the Middle Ages, for example Nowy Targ, seeking to eliminate [...] *speculative and capitalist elements from the foundations of the commercial apparatus* [1, p. 212].

In 1949 a congress of the National Party Conference of Architects took place, where new canons of architecture design were defined in the spirit of the so-called Socialist Realism. The resolution adopted at the meeting proclaimed [...] *the implementation of socialist architecture to fight against cosmopolitanism, constructivism, and formalism* [4, p. 162]. According to these principles, architecture was supposed to be [...] *unambiguous, realistic (deprived of deformations), compact and regular, national in form and socialist in content* [see: 4], understandable for all social groups and especially for the proletariat. In town planning, a compact city layout was sought which was based on the medieval street layout. Pustka in the development was to be supplemented with a new cubature, “national in form”, that is, drawing from models of the past. The city was supposed to be [...] *an organism composed as a whole with emphasis on a socio-political centre underlying streets, arteries and squares teeming with life, along which services were to be situated as well as meetings, rallies and marches of crowds were to take place* [5, p. 60].

In Wrocław, in the first place, in the so-called five-year plan, the works were concentrated around the Market Square (mainly in the southern frontages of numbers 16–19, 24, 20, 22, 26 and the inter-market block), Solny Square, numbers 6, 7/8, 9, 18, 17, and Białoskórnicza

¹ W artykule zastosowano współczesne nazwy ulic i placów.

² Dopiero w 1970 r. kanclerz Republiki Federalnej Niemiec W. Brandt podpisał porozumienie uznające nienaruszalność polskiej granicy zachodniej. Po zjednoczeniu Niemiec granicę ratyfikował Bundestag w 1991 r.

³ W tym samym roku, we Wrocławiu, miał również miejsce Międzynarodowy Kongres Intelktualistów w Obronie Pokoju, skupiający przedstawicieli nauki, kultury i sztuki z 45 krajów. Prezydium Kongresu tworzyli: I. Joliot-Curie, J. Huxley, A. Fadiejew, M.A. Nexo, R. Gutuso. Gościem, który wzbudził największe zainteresowanie, był jednak Pablo Picasso.

również przedwojenne plany przebudowy centrum. Ponadto ich zadaniem było dokładne rozpoznanie zabytkowego zespołu, ponieważ *miasta trzeba się było nauczyć* [1, s. 231]. Przygotowana propozycja zagospodarowania Starego Miasta zakładała odtworzenie układu kwartałów zgodnie z jego historycznym kształtem, pozostawiając wolną przestrzeń wewnątrz. Zachowane fragmenty, o zbyt gęstej zabudowie, planowano poddać sanacji. Przewidziano korektę układu komunikacyjnego, m.in. wprowadzono tzw. Małą Obwodnicę w miejscu zniszczonej zabudowy ul. Kazimierza Wielkiego [2, s. 25].

Okres powojenny to również zmiana struktury społecznej i ekonomicznej państw bloku wschodniego. Handel, przemysł czy rolnictwo zostały w większości przejęte przez przedsiębiorstwa państwowe. W ten sposób zlikwidowano mieszczaństwo i ziemiaństwo, zastępując je klasą robotniczą. Gospodarka miała być od tej pory centralnie planowana, a życie społeczne podporządkowane jednej, socjalistycznej ideologii. We Wrocławiu (oraz w innych miastach) władze podejmowały zatem próby likwidacji targowisk, których tradycje sięgały czasem średniowiecza, jak np. Nowy Targ, dążąc do [...] *wyeliminowania elementów spekulacyjno-kapitalistycznych z podstaw ogniwa aparatu handlowego* [1, s. 212].

W 1949 r. odbył się zjazd Krajowej Partyjnej Rady Architektów, gdzie zdefiniowano nowe kanony projektowania architektury w duchu tzw. socrealizmu. Przyjęta na spotkaniu rezolucja głosiła [...] *realizację architektury socjalistycznej do walki przeciw kosmopolityzmowi, konstruktywizmowi, formalizmowi* [4, s. 162]. W myśl tych zasad architektura miała być [...] *jednoznaczna, realistyczna (pozbawiona zniekształceń), zwarta i regularna, narodowa w formie i socjalistyczna w treści* [por. 4], czytelna dla wszystkich grup społecznych, a zwłaszcza dla proletariatu. W urbanistyce dążono do zwartej struktury miasta opartej na średniowiecznym układzie ulic. Pustki w zabudowie miały zostać uzupełnione nową kubaturą, „narodową w formie”, czyli czerpiącą ze wzorców przeszłości. Miasto miało być [...] *organizmem skomponowanym jako całość, z uwydatnieniem centrum o charakterze społeczno-politycznym i z podkreśleniem ulic, arterii i placów tętniących życiem, wzdłuż których miały być ulokowane usługi i odbywać się miały spotkania, wiece i przemarsze tłumów* [5, s. 60].

We Wrocławiu w pierwszej kolejności, w tzw. planie pięcioletnim, prace skoncentrowano wokół Rynku (głównie w pierzei południowej nr 16–19, 24, 20, 22, 26 i bloku śródrinkowym), pl. Solnego 6, 7/8, 9, 18, 17 oraz ulic: Białoskórniczej (około 16 kamienic) i Psie Budy 3–19, a także wybranych budowli monumentalnych, takich jak np. katedra św. Jana Chrzyciela.

Głównymi założeniami przy odbudowie było odtworzenie charakteru urbanistycznych wnętrz z mniej więcej 1800 r. poprzez zachowanie historycznej parcelacji, dominant w postaci wież kościołów i historycznej kompozycji kwartałów oraz utrzymanie ciągłości pierzei ulic. Pustki po zniszczonej zabudowie wypełniano obiektami odtwarzanymi według wzorców ikonograficznych, takich jak opracowania R. Steina, niejednokrotnie tworząc kreacje retrospektywne w miejscu zniszczonej

Street (around 16 tenement houses) and Psie Budy 3–19, as well as some monumental buildings such as St. John the Baptist's Cathedral.

During the works the main assumption was to reconstruct the urban interiors' character from around 1800 by preserving the historic subdivision, dominants in the form of church towers and the historic composition of quarters as well as by maintaining the continuity of frontages of streets. Pustka of the destroyed development was filled with objects which were reconstructed according to iconographic models such as R. Stein's studies, often forming retrospective creations in the place of the destroyed 19th-century development⁴, for example, Rynek 51 Pod Półksiężycem (51 Town Square Crescent) [6, pp. 33–39] (Fig. 2a). Buildings were adapted to modern standards by reducing their depth due to lighting (Fig. 2c). Annexes and extensions were pulled down and interiors were used for green areas.

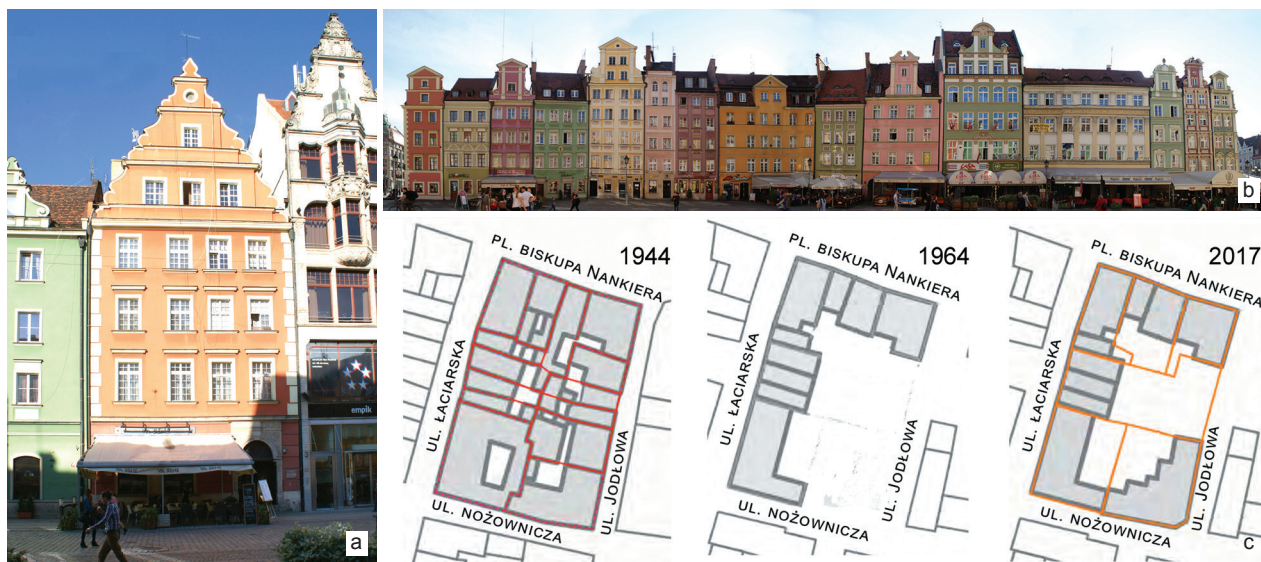
Designs of facade lines were prepared, e.g., along the road from the Market Square through Świdnicka Street and Piłsudskiego Street (Fig. 2b). Attention was paid to the shape of the roof and the size of glazing so that they would be close to the historic proportions from the end of the 18th century. Basically, the medieval width of the transportation routes was kept, however, for some reasons in some cases the development line was moved back, for example at 8–10 Św. Mikołaja, on the corner of Ruska Street and Solny Square.

The city centre was to become a residential district for the proletariat and not only available for the rich owners of tenements as it was before. For this reason, small apartments were designed, which were strictly subordinated to imposed norms. In the place of destroyed compact and dense development greenery and recreational spaces were arranged.

Thus, the accepted method of re-filling Pustka assumed [...] *reconstruction of as many historic buildings as possible, irrespective of their individual values. These buildings form a complex that creates a setting for historic high-class buildings* [5, p. 34]. It was quite an innovative approach, taking into consideration the fact that nearly 20 years earlier the congress of urban planners said that [...] *demolishing unhealthy houses and shacks around monuments [...] might destroy the atmosphere of the historic surroundings [...] it is regrettable, but inevitable* [7, p. 589]. It was not until the 1970s when it became obvious that a monument, which was isolated by greenery and detached from its historical surroundings, could not function as a single object⁵.

⁴ To a large extent, this concerned the 19th-century department stores built on the site of former burgher houses. These buildings, due to a relatively small time horizon that divided them from the 1st half of the 20th century, were not considered monuments. The reconstruction of historical facades (in whole or in part) was much more in line with the policies of the time emphasizing the city's "antiquity". It is worth noting, however, that such actions took place also in the times of the German administration, e.g. Rynek 2 Pod Gryfami (1935) or Rynek-Ratusz 24 (1936).

⁵ By making the so-called the Warsaw recommendations, which were recorded at the Nairobi conference in 1976, attention was drawn to the threats to the authenticity of historical monuments by introducing

Il. 2. Przykłady powojennej filozofii odbudowy w odniesieniu do pojedynczych obiektów architektonicznych i urbanistyki kwartałów: a) Rynek 51, b) północna pierzeja bloku śródmiejowego (fot. E. Grodzka), c) przykład zmiany intensywności zabudowy (oprac. E. Grodzka)

Fig. 2. Examples of post-war reconstruction philosophy in relation to individual architectural objects and urban planning of the quarters: a) 51 Market Square, b) northern frontage of the block of flats in the Old Town (photo by E. Grodzka), c) example of change in the development intensity (by E. Grodzka)

XIX-wiecznej zabudowy⁴, np. kamienica Rynek 51 Pod Półksiężycem [6, s. 33–39] (il. 2a). Budynki dostosowywano do współczesnych standardów poprzez zmniejszanie ich głębokości ze względu na doświetlenie (il. 2c). Burzono oficyny i dobudówki, przeznaczając wnętrza na zieleńce.

Opracowano projekty ciągów elewacji np. na trasie od Rynku przez ul. Świdnicką i Piłsudskiego (il. 2b). Zwracano uwagę na kształt dachu oraz na wielkość przeszkleń, aby były zbliżone do proporcji historycznych z końca XVIII w. Zasadniczo trzymano się średniowiecznej szerokości traktów komunikacyjnych, jednak ze względów użytkowych zdecydowano się w paru przypadkach cofnąć nieco linię zabudowy np. przy ul. św. Mikołaja 8–10, na rogu ul. Ruskiej i pl. Solnego.

Śródmieście miało stać się dzielnicą mieszkalną dostępną nie – jak do tej pory – dla zamożnych właścicieli kamienic, lecz dla proletariatu. Z tego powodu projektowano małe mieszkania, ściśle podporządkowane ogólnie narzuconym normatywom. W miejscu zniszczonej zwartej i gęstej zabudowy urządzano zieleńce i przestrzenie rekreacyjne.

Przyjęty sposób ponownego wypełnienia Pustki zakładał zatem [...] odtworzenie jak największej liczby budynków zabytkowych niezależnie od ich indywidualnych wartości. Budynki te tworzą bowiem zespół, który jest oprawą dla

Reconstruction of Wrocław from the rubble was aimed not only at restoring the cohesion of the old-town urban tissue, but also – as G. Thum wrote – [...] *at securing basic needs and promising a better future* [9, p. 183].

Return to the ideals of pre-war modernism

The official end of socialist realism is considered to be 1956, when at the Nationwide Conference of Architects, the then Prime Minister of the Polish People's Republic, J. Cyrankiewicz gave a speech in which he criticized the current methods of rebuilding the country. He stated that [...] *in the past, architecture overwhelmed with its facade character, false monumentality, a multitude of ornaments and decorations [...], and that [...] socialism requires simplicity and modesty, harmony of the facade with the interior* [10, p. 1].

The vision of modern development in the Old Town was enthusiastically received by a large part of architects of the young generation; as Jerzy Tarnawski⁶ recalls: *We were very young and we wanted to design it innovatively so much* [11]. *Architectural search began, the aim of which was to find a new form for buildings and to optimize the plan of apartments that would be adapted to contemporary needs.*

The first Wrocław implementations that were designed at the end of the 1950s were a forerunner of a new design

⁴ W dużej mierze dotyczyło to XIX-wiecznych domów handlowych budowanych na miejscu dawnych kamienic mieszczańskich. Budowle te ze względu na stosunkowo niewielki horyzont czasowy, jaki dzielił je od I. połowy XX w., nie były uznawane za zabytki. Rekonstrukcja fasad historycznych (w całości lub w części) znacznie lepiej wpisywała się w ówczesną politykę podkreślającą „dawność” miasta. Warto jednak zaznaczyć, że takie działania miały miejsce również za czasów niemieckiej administracji, np. Rynek 2 Pod Gryfami (1935) czy Rynek-Ratusz 24 (1936).

[...] *parasitic extensions, excessive transformations resulting from the lack of sense of the complex [...], an excessive increase in the scale and density of the development and direct deformations by locating new districts in their neighborhood or perspective of* [8, p. 611].

⁶ The co-author of such facilities as residential and commercial development in Nowy Targ, ZETO, housing development at 37–44 Wita Stwosza Street (awarded in the Mister of Wrocław 1962 competition).

historycznych obiektów o wysokiej klasie [5, s. 34]. Było to dość nowatorskie podejście, biorąc pod uwagę, że blisko 20 lat wcześniej kongres urbanistów stwierdził, iż [...] *zburzenie niezdrowych domów i ruder znajdujących się wokół zabytków [...] może zniszczyć wiekowy nastrój otoczenia [...], jest to godne pożałowania, ale nieuniknione* [7, s. 589]. Dopiero w latach 70. XX w. zdano sobie sprawę, że zabytek nie funkcjonuje jako pojedynczy obiekt, wyizolowany zielenią, oderwany od swojego historycznego otoczenia⁵. Odbudowa Wrocławia z gruzów miała na celu nie tylko przywrócenie spójności staromiejskiej tkanki urbanistycznej, ale również – jak pisał G. Thum – [...] *zabezpieczenie podstawowych potrzeb i obietnicą lepszej przyszłości* [9, s. 183].

Powrót do ideałów przedwojennego modernizmu

Za oficjalny koniec socrealizmu uważa się 1956 r., kiedy podczas Ogólnopolskiej Narady Architektów ówczesny premier PRL, J. Cyrankiewicz, wygłosił przemówienie, w którym skrytykował dotychczasowe metody odbudowy kraju. Stwierdził, że [...] *architektura w minionym czasie przytłacza fasadowością, fałszywym monumentalizmem, mnogością ozdób i ozdóbek [...], oraz że [...] socjalizm wymaga prostoty i skromności, harmonizacji fasady z wnętrzem* [10, s. 1].

Wizja nowoczesnej zabudowy na Starym Mieście została przyjęta entuzjastycznie przez dużą część architektów młodego pokolenia; jak wspomina Jerzy Tarnawski⁶: *Byliśmy bardzo młodzi i chcieliśmy tak bardzo nowatorsko to zaprojektować* [11]. Rozpoczęły się poszukiwania architektoniczne, których celem było znalezienie nowej formy dla budynków oraz optymalizacja planu mieszkań, dostosowanych do współczesnych potrzeb.

Pierwsze realizacje wrocławskie powstające pod koniec lat 50. były zapowiedzią nowego sposobu projektowania. Urbanistyka pl. Młodzieżowego⁷ zrealizowana w latach 1955–1962 nie nawiązywała już do tradycji historycznych tego miejsca. Odejście od zabudowy obrzeżnej miało również miejsce w przypadku realizacji na rogu ul. Teatralnej i Piotra Skargi z lat 1955–1957.

Koniec lat 50. był okresem przygotowań do kolejnego planu gospodarczego w PRL i do nowych inwestycji budowlanych. We Wrocławiu powstał „Plan etapowy zagospodarowania przestrzennego w latach 1961–1965”. Oszacowano, że liczba mieszkańców w 1965 r. wyniesie blisko 450 tys., co pociągało za sobą konieczność zaprojektowania odpowiedniej liczby mieszkań, szkół i przedszkoli. Priorytet otrzymały inwestycje dążące do zapewnienia

method. The urban design of Młodzieżowy Square⁷, which was implemented in the years 1955–1962, did not refer to the historical traditions of this place. The departure from the perimeter building development also took place in the case of the implementation on the corner of Teatralna and Piotra Skargi Streets from the years 1955–1957.

The end of the 1950s was a period of preparation for the next economic plan in the Polish People's Republic and for new construction projects. “The stage zoning plan in the years 1961–1965” was created in Wrocław. It was estimated that the number of inhabitants in 1965 would amount to nearly 450,000, which implied the need to design an appropriate number of apartments, schools and kindergartens. Priority was given to investments aiming at providing new flats for the growing population. Pustka around Nowy Targ seemed to be the perfect place to create a model and contemporary residential area.

The vision of reconstruction of the Nowy Targ area was created in 1957. It was developed by a team that consisted of W. Czerechowski, R. Natusiewicz, A. and J. Tarnawski (Fig. 3a–c). Absolutely modern forms were proposed, which completely changed the character of this part of the city. The peripheral development was abandoned for the benefit of the point one in the eastern frontage of the square and Drewniana Street was liquidated. The introduction of the “amber road” was also postulated. It was one [...] *of the first proposals in the world to separate vehicular traffic from pedestrian traffic* [12, p. 38]. The buildings in their scale referred to their historical predecessors, except for one in the southern part of the square, which was designed as a nine-storey height accent. It was assumed that at the back of the development from the River Odra side there would be a Small Ring Road, which was never implemented in that section⁸. A new element of the square was greenery in the form of lawns and trees which were planted on the orthogonal floor of the square.

Nowy Targ had features of “new urban planning”, whose principles were defined by R. Jędrak, i.e., a high-rise building was to oppose horizontal development, clear horizontal forms were to emphasize a vertical character, monumentality of historical objects (e.g. churches), development in the vicinity of sacral buildings should be scattered to ensure optimal lighting conditions and the manner of its location in relation to the square (street) should not result from the representativeness of the place, but from the location in relation to the sides of the world. It was also necessary to be free to design groups of greenery as soft forms contrasting with geometric forms of buildings [13].

Following the development of Nowy Targ, further investments were realised, giving the centre of a large provincial city the character of a peripheral residential area. The possibility of designing service premises on the ground floors was limited, which resulted in losing a tra-

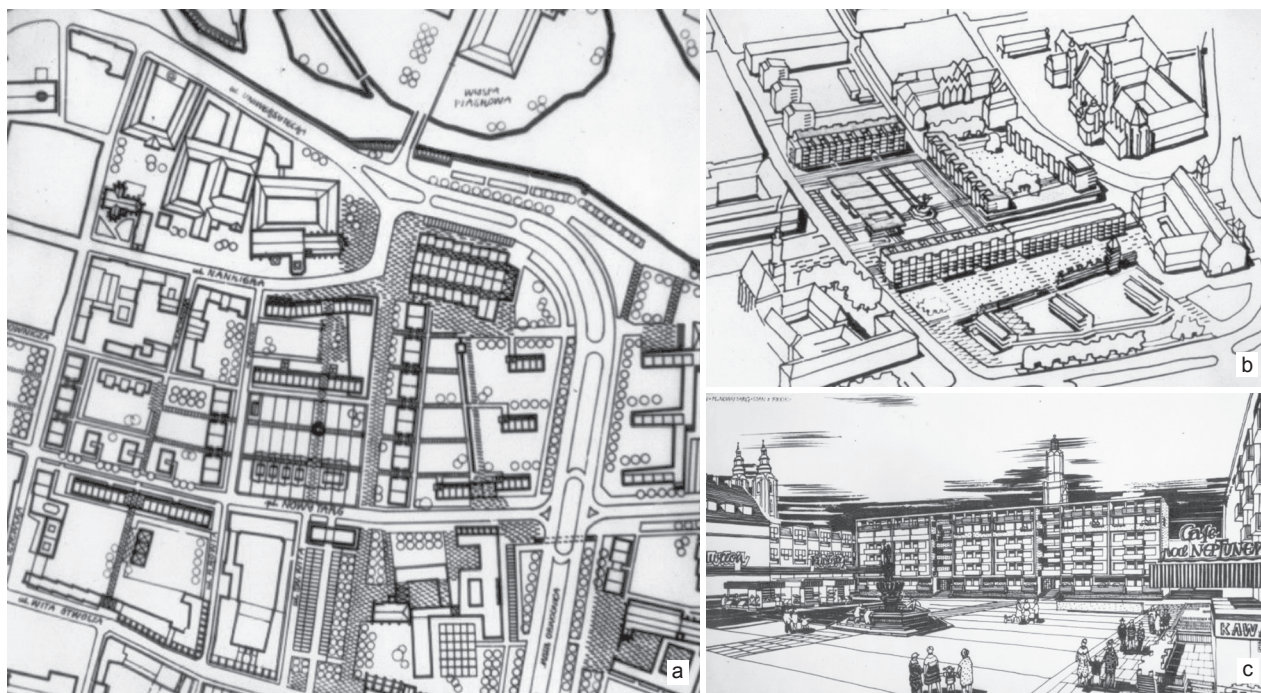
⁵ Tworząc tzw. zalecenia warszawskie, spisane na konferencji w Nairobi w 1976 r., zwrócono uwagę na zagrożenia autentyczności zespołów zabytkowych poprzez wprowadzanie [...] *pasozwrotniczych do budowań, nadmiernych przekształceń, wynikających z braku wyczucia zespołu [...], nadmierny wzrost skali i gęstości zabudowy i bezpośrednie zniekształcenia przez lokalizowanie w ich sąsiedztwie lub perspektywie nowych dzielnic* [8, s. 611].

⁶ Współautor takich obiektów, jak zabudowa mieszkalno-usługowa na Nowym Targu, ZETO, zabudowa mieszkaniowa przy ul. Wita Stwosza 37–44 (nagrodzona w konkursie Mister Wrocławia 1962 r.).

⁷ Autorzy: R. Jędrak, W. Czerechowski, R. Natusiewicz, A. Tarnawska, J. Tarnawski.

⁷ Authors: R. Jędrak, W. Czerechowski, R. Natusiewicz, A. Tarnawska, J. Tarnawski.

⁸ At present, car and tram traffic is in Piaskowa Street, which in the project was planned as a pedestrian route.

Il. 3. Plac Nowy Targ (1957–1958; arch. W. Czerechowski, R. Natusiewicz, A. i J. Tarnawscy):
a) studium urbanistyczne, b) perspektywa z lotu ptaka, c) perspektywa pierzei zachodniej (źródło: archiwum M. Natusiewicza)

Fig. 3. Nowy Targ Square (1957–1958; arch. W. Czerechowski, R. Natusiewicz, A. and J. Tarnawski):
a) urban planning study, b) bird's eye perspective, c) perspective of the western frontage (source: archives of M. Natusiewicz)

nowych lokali dla rosnącej liczby ludności. Pustka okolic Nowego Targu wydawała się idealnym miejscem do stworzenia modelowej, współczesnej dzielnicy mieszkalnej.

Wizja odbudowy rejonu Nowego Targu powstała w 1957 r. Opracował ją zespół w składzie: W. Czerechowski, R. Natusiewicz, A. i J. Tarnawscy (il. 3a–c). Zaproponowano formy całkowicie współczesne, zmieniające zupełnie charakter tej części miasta. Zrezygnowano z zabudowy obwodowej na rzecz punktowej we wschodniej pierzei placu oraz zlikwidowano ul. Drewnianą. Postulowano również wprowadzenie „drogi bursztynowej”. Była to jedna [...] z pierwszych na świecie propozycji oddzielenia ruchu kołowego od pieszego [12, s. 38]. Budynki nawiązywały swoją skalą do historycznych poprzedników, poza jednym w południowej części placu, który został pomyślany jako dziewięciokondygnacyjny akcent wysokościowy. Zakładano, że na tyłach zabudowy od strony Odry przebiegać będzie Mała Obwodnica, która na tym odcinku nigdy nie została zrealizowana⁸. Nowym elementem placu stała się zieleń w postaci trawników i drzew, posadzonych na ortogonalnej posadzce placu.

Nowy Targ nosił znamiona „nowej urbanistyki”, której zasady zdefiniował Ryszard Jędrak: punktowiec miał przeciwstawiać się horyzontalnej zabudowie, wyraźne formy horyzontalne miały podkreślać wertykalność, monumentalność obiektów historycznych (np. kościołów), zabudowa w sąsiedztwie obiektów sakralnych powinna być

ditional function of the old-city centre. Architects had to find a way to connect appropriately their vision with the use of construction methods such as large-size prefabricated elements, a structure system of transverse walls or typical woodwork. As a result, the development had a relatively simple form similar in its aesthetics to pre-war modernism. Functional supplements were schools, kindergartens and nursery schools, for example at 49 Kuźnicza Street or at 8 Łaciarska Street, which occupied the whole quarters in the place of the destroyed pre-war development.

The creative enthusiasm of architects and their proposals for integrating contemporary forms with the historical centre were effectively inhibited. None of the implemented building complexes from the end of the 1950s and 1960s was made in accordance with the project. Individual projects were changed into typical ones, namely the so-called Wrocław unification. As a result, urban interiors were created, where [...] a rich diversity of historic tenement houses was replaced by one-dimensionality and the monotony of repeatable rows of uniformed windows [5, p. 69]. Stanisław Latour believes that this was due to [...] formalistic restrictions as well as austerity tendencies and the accompanying typification [14, p. 67]. Andrzej Kałużka perceives the problem in a different way, claiming that [...] the concepts of these objects arise from the illusory fascination with the simplicity of shapes and forms and the belief in the effect of automatic contrast between these forms and historical architecture [15, p. 65].

In 1968, the main burden of construction investments moved to the suburban districts.

⁸ Ruch samochodowy i tramwajowy przebiega obecnie ul. Piaskową, która w projekcie przewidziana była jako ciąg pieszy.

rozluźniona, aby zapewnić optymalne warunki oświetleniowe, a sposób jej usytuowania względem placu (ulicy) nie powinien wynikać z reprezentacyjności miejsca, a z usytuowania względem stron świata. Należało również zachować swobodę przy projektowaniu grup zieleni jako miękkich form kontrastujących z geometrycznymi formami budynków [13].

W ślad za zabudową Nowego Targu poszły kolejne inwestycje, nadając centrum dużego wojewódzkiego miasta charakter peryferyjnej dzielnicy mieszkalnej. Ograniczono możliwości projektowania lokali usługowych w parterach, zatracając tradycyjną funkcję ośrodka staromiejskiego. Architekci musieli odnaleźć sposób odpowiedniego połączenia swojej wizji z wykorzystaniem metod wznoszenia budynków, takich jak prefabrykaty wielkoblokowe, system konstrukcyjny ścian poprzecznych czy typowa stolarka. W efekcie powstała zabudowa o stosunkowo prostej formie, zbliżona w swojej estetyce do przedwojennego modernizmu. Uzupełnieniem funkcjonalnym były szkoły, przedszkola i żłobki, np. przy ul. Kuźnicznej 49 lub ul. Łaciarskiej 8, zajmujące całe kwartały w miejscu zniszczonej przedwojennej zabudowy.

Twórczy entuzjazm architektów i ich propozycje integracji form współczesnych z historycznym centrum były skutecznie hamowane. Żaden ze zrealizowanych zespołów zabudowy z końca lat 50. i 60. XX w. nie został wykonany zgodnie z projektem. Projekty indywidualne zamieniano na typowe, tzw. unifikację wrocławską. W efekcie powstały wnętrza urbanistyczne, gdzie [...] *bogata różnorodność historycznych kamienic zastępowała jednowymiarowość i monotonia powtarzalnych rzędów uniformizowanych okien* [5, s. 69]. Stanisław Latour uważa, że stało się tak na skutek [...] *formalistycznych restrykcji oraz tendencji oszczędnościowych i towarzyszącej im typizacji* [14, s. 67]. Inaczej postrzega problem Andrzej Kadłuczka, twierdząc, że [...] *koncepty tych obiektów wynikają ze złudnej fascynacji prostotą kształtów i form oraz wiarą w efekt automatycznego kontrastu zestawienia tych form z architekturą historyczną* [15, s. 65].

W 1968 r. główny ciężar inwestycji budowlanych przejął się na dzielnice obrzebne.

Sen o metropolii i rozwój motoryzacji

W latach 70. XX w. rządy w Polsce objął E. Gierek z hasłem „budowa drugiej Polski”. Niosło ono w sobie nadzieję uwolnienia architektury i urbanistyki z restrykcyjnych norm oszczędności [2, s. 174]. W tej nowej wizji rozwoju kraju upatrywano również szansy przekształcenia Wrocławia w ośrodek metropolitalny. Ówczesny prezydent miasta M. Czuliński na łamach „Przeglądu Gospodarczego” ogłosił program „Operacja Centrum”, który miał na celu [...] *objęcie centralnego rejonu miasta specjalnym planem zasadniczej rekonstrukcji sieci handlowej, gastronomii, usług, śmiało rozbijających relikty myślenia kategoriami sklepików i garkuchni* (za: [16, s. 312]).

Zapowiedź nowego sposobu kształtowania centralnego obszaru Wrocławia widać było już w 1968 r. w projekcie „Planu Szczegółowego Odbudowy i Porządkowania Starego Miasta w obrębie fosy miejskiej” opracowanego

Dream about the metropolis and the development of motorization

In the 1970s, the government in Poland was entrusted to a new leader – Edward Gierek with his slogan “building the second Poland”. It carried hope of freeing architecture and urban planning from restrictive saving standards [2, p. 174]. This new vision of the country’s development was also perceived as an opportunity to transform Wrocław into a metropolitan centre. The then Mayor of the city, M. Czuliński, in the magazine “Przegląd Gospodarczy” proclaimed the program “Operation Centre” which aimed at [...] *covering the central region of the city with a special plan of fundamental reconstruction of the commercial network, gastronomy, services, which boldly destroy the relics of thinking with the categories of small shops and soup kitchens* (after: [16, p. 312]).

The announcement of a new way of shaping the central area of Wrocław could already be seen in 1968 in the project “Detailed Plan for Reconstruction and Ordering of the Old Town within the city moat” developed by the team under the supervision of A. Gretschel. It was planned to limit the residential function in favour of services on plots that were not yet developed. The introduction of multi-level car parks at the edge of the Old Town was postulated. Pustka of Dominikański and Solny Squares, which still existed at that time, was designated as a region of concentration of urban services. Thanks to these efforts, Wrocław was supposed to gain the status of a metropolis with architecture and urban planning modelled on Western European cities.

Ambitious assumptions, which were outlined in the 1968 plan, were reflected in just a few simple projects, i.e., the Panorama Hotel⁹, the PZU building, the ZREMB office building, and the Rotunda of the Raclawice Panorama. All these objects were not designed as components of a larger frontage, rather as independent units and moved back into the plots.

At the beginning of the 1970s, architectural competitions were organized, which covered the area of Dominikański and Społeczny Squares¹⁰ and for the construction of a Multifunctional Theatre and Music Complex in Wolności Square. None of the works was ever implemented. Probably the most important reason was the impending crisis of the socialist economy.

In the 1st half of the 1970s, the following objects were implemented in the area of the Old Town: two office buildings – one in Wita Stwosza Street (designed by A. Korczyński) and the other in Purkyniego Street. These objects were examples of high point buildings, withdrawn deep into the plot, surrounded by empty squares, which

⁹ During the construction, the oldest fragments of the city fortifications were discovered. The discovery forced a change of the hotel’s location. The project of conservation and exhibition of the discovered bastion was prepared by E. Małachowicz.

¹⁰ In the years 1969–1972 three architectural competitions took place. It was assumed that this area would function as a service and tourist centre with hotel, office and commercial facilities as well as full catering and entertainment services.

przez zespół pod kierunkiem A. Gretschela. Planowano ograniczenie funkcji mieszkalnej na rzecz usługowej na parcelach, które nie zostały jeszcze zabudowane. Postulowano wprowadzenie parkingów wielopoziomowych na obrzeżu Starego Miasta. Wciąż istniejącą w tamtym czasie Pustkę pl. Dominikańskiego i pl. Społecznego wyznaczono jako rejon koncentracji usług ogólnomiejskich. Dzięki tym zabiegom Wrocław miał zyskać status metropolii, o architekturze i urbanistyce wzorowanej na miastach zachodnioeuropejskich.

Ambitne założenia nakreślone w planie z 1968 r. znalazły odzwierciedlenie w zaledwie kilku skromnych realizacjach: hotelu Panorama⁹, budynku PZU, biurowca ZREMB-u, rotundy Panoramy Raławickiej. Wszystkie te obiekty nie zostały zaprojektowane jako elementy składowe większej pierzei, raczej jako samodzielne jednostki, cofnięte w głąb działek.

Na początku lat 70. organizowano konkursy architektoniczne, obejmujące obszar pl. Dominikańskiego i pl. Społecznego¹⁰ oraz na budowę Wielofunkcyjnego Zespołu Teatralno-Muzycznego przy pl. Wolności. Żadna z prac nie doczekała się realizacji. Prawdopodobnie najważniejszym powodem był zbliżający się kryzys socjalistycznej gospodarki.

W pierwszej połowie lat 70. na terenie Starego Miasta zrealizowano: dwa budynki biurowe, jeden przy ul. Wita Stwosza (proj. A. Korczyński), drugi przy ul. Purkyniego. Obiekty te były przykładami wysokiej zabudowy punktowej, wycofanej w głąb działki, otoczone pustymi placami, co jeszcze bardziej podkreślało ich brak związku z historycznym kontekstem.

Rewaloryzacja była w tamtym czasie zagadnieniem nowym. Dotychczas opieką konserwatorską otaczano pojedyncze obiekty i poza krótkim epizodem z lat 50. nie badano relacji przestrzennych zabytku z jego otoczeniem. Powszechnym poglądem, rozpropagowanym przez Kartę Ateńską, było stwierdzenie, że wartościowy obiekt historyczny sam w sobie jest cenny i może funkcjonować w oderwaniu od swojego pierwotnego kontekstu (por. [7]). W 2. połowie lat 70. dostrzeżono jednak zalety tradycyjnej urbanistyki, jak np. operowanie skalą ludzką, tworzenie czytelnych struktur przestrzennych ułatwiających orientację w terenie. Powoli zwracano też uwagę na XIX-wieczną zabudowę czynszową ulic św. Antoniego i Włodkowica, rozważając możliwości jej modernizacji.

W rewitalizacji zabytków¹¹ widziano szansę na zwiększenie rangi Wrocławia: [...] *przebudowa zespołu*

even emphasized more strongly their lack of connection with the historical context.

Reconstruction was a new issue at that time. Until then, individual objects were under the conservator-restorer's care and apart from a short episode from the 1950s, the spatial relations of a monument with its surroundings were not researched. A common view, which was propagated by the Athens Charter, was the statement that a valuable historical object was valuable in itself and could function in isolation from its original context (see [7]). In the 2nd half of the 1970s, however, the advantages of traditional urban planning such as using the human scale, creating clear spatial structures facilitating orientation in the field were noticed. Slowly, attention was also paid to the 19th-century tenement development of Św. Antoniego and Włodkowica Streets, considering the possibility of its modernization.

By reconstructing monuments¹¹, Wrocław had a chance to increase its rank: [...] *reconstruction of the Old Town complex was to combine [...] changes in the function of buildings and historic premises with the possibility of exposing their cultural values* [17, p. 256]. The character of the western block of the Market Square (designed by M. Molicka) was changed as well as Jatki and Malarzka Street (designed by H. Dziurla) were reconstructed. It was planned to build pedestrian routes in Oławska and Świdnicka Streets and the Market Square. A fast traffic route was to be the main road at the place of the first city walls, which was called the Small Ring Road or the W-Z route (Fig. 4a). Pustka that existed in the place of burnt buildings in Kazimierza Wielkiego Street created an opportunity to implement these plans¹². The Small Ring Road fairly quickly became a subject of criticism in the architectural environment due to the adopted way of organizing traffic. It was postulated to change its character to [...] *the inner-city street with a built-in tramway track, limited speed of traffic and possible to cross it in more places* [18, p. 325].

The breath of an awakening democracy

At the turn of the 1980s, architects began to seek connections between urban planning and psychology. It was noticed that the modernist principle of opening quarters of developments led to the elimination of semi-private space for local residents and in this way it deprived them of the sense of belonging. It was believed that [...] *urban doctrines of the last half-century led to the disintegration of the former multi-functional urban space* [19, p. 171]. As a consequence of the views expressed, a new trend

⁹ W trakcie budowy odkryto najstarsze fragmenty fortyfikacji miejskich. Znaleździło wymusiło zmianę lokalizacji hotelu. Projekt konserwacji i ekspozycji odkrytej bastei opracował E. Małachowicz.

¹⁰ W latach 1969–1972 odbyły się trzy konkursy architektoniczne. Zakładano, że obszar ten będzie funkcjonował jako centrum usługowo-turystyczne, z obiektami hotelowymi, biurowymi, handlowymi z pełnym zapleczem gastronomiczno-rozrywkowym.

¹¹ W obliczu takich deklaracji mogłoby się wydawać, że ówczesne władze Wrocławia były świadome znaczenia obiektów zabytkowych w strukturze miasta, tymczasem w 1975 r. decyzją prezydenta Czulińskiego wysadzono w powietrze Młyny św. Klary i halę targową. Poklasztorny zespół dominikanek ocalał tylko dzięki licznym protestom i interwencji służb konserwatorskich.

¹¹ In the face of such declarations, it might seem that the then Wrocław authorities were aware of the significance of historic buildings in the city structure, however, in 1975, by the decision of President Czuliński, St. Clare's Mills and the market hall were blown up. The post-monastery complex of the Dominican Sisters survived only thanks to numerous protests and interventions of the restoration services.

¹² Before 1945, today's Kazimierza Wielkiego Street included a series of smaller streets and cul-de-sacs. Their frontages were made of objects built in the place of the former fortification walls (probably used as foundations). Most of the development was wooden and was burned during the siege of Festung Breslau in 1945.

Il. 4. Realizacje z lat 70. i 80. XX w.:

a) trasa W–Z, b) Pomorski Bank Kredytowy, c) budynek narożny na skrzyżowaniu ul. Nożowniczej i Jodłowej (fot. E. Grodzka)

Fig. 4. Implementations of the 1970s and 1980s:

a) W–Z route, b) Pomorski Bank Kredytowy, c) corner building at the intersection of Nożownicza and Jodłowa Streets (photo by E. Grodzka)

staromiejskiego miała łączyć [...] zmiany funkcji budowli i lokali zabytkowych z możliwościami ekspozycji ich wartości kulturalnych [17, s. 256]. Zmieniono charakter bloku zachodniego Rynku (proj. M. Molicka) oraz zrekonstruowano Jatkę i ul. Malarską (proj. H. Dziurła). Planowano utworzenie ciągów pieszych na ul. Oławskiej, Świdnickiej i Rynku. Ruch kołowy miała przejąć trasa szybszego ruchu w miejscu pierwszych murów miejskich, zwana Małą Obwodnicą lub trasą W–Z (il. 4a). Pustka po wypalonych budynkach na ul. Kazimierza Wielkiego stwarzała okazję do zrealizowania tych planów¹². Mała Obwodnica dość szybko stała się przedmiotem krytyki ze strony środowiska architektonicznego ze względu na przyjęty sposób organizacji ruchu. Postulowano zmianę jej charakteru na [...] *śródmiejską ulicę, z wbudowanym torowiskiem tramwajowym, ograniczoną szybkością ruchu pojazdów i możliwością do przekroczenia w większej liczbie miejsc* [18, s. 325].

¹² Przed 1945 r. w skład dzisiejszej ul. Kazimierza Wielkiego wchodził szereg mniejszych uliczek i zaułków. Ich pierzeje tworzyły obiekty zbudowane w miejscu murów dawnych fortyfikacji (prawdopodobnie wykorzystywały je jako fundamenty). Większość zabudowy była drewniana i sponęła w trakcie oblężenia Festung Breslau w 1945 r.

called postmodernism appeared which used forms inspired by the past, but not *through a simple repetition* [20, p. 158].

In Wrocław, postmodernism tried to restore coherence of the urban tissue of the Old Town, blending in with its climate not through contrast, but thanks to the use of legible analogies to the old way of shaping the development. At that time, the still-existing Pustka of the central district appeared in the interruption of the frontage of streets.

One of the first projects in line with the new trends was the urban reconstruction of the northern frontage of Katedralna Street, which was designed by E. Małachowicz in 1976. The project assumed the reconstruction of the historical body and the scale of the development in the line already established in the 13th century and the method applied to shape the facade reflected the former subdivision (see [6, pp. 156–164]).

Due to the political instability of the 1st half of the 1980s, many detailed plans for reconstruction of the downtown area in Wrocław were not reflected in real actions¹³.

¹³ In 1984, the Municipal National Council approved a plan for the Restoration of the Old Town historic complex and in 1985 assumptions

Oddech budzącej się demokracji

Na przełomie lat 70. i 80. XX w. zaczęto szukać powiązań pomiędzy planowaniem urbanistycznym a psychologią. Zauważono, że modernistyczna zasada otwierania kwartałów zabudowy doprowadziła do eliminacji przestrzeni półprywatnej dla okolicznych mieszkańców, pozbawiając ich w ten sposób poczucia przynależności. Uważano, że [...] *doktryny urbanistyczne ostatniego półwiecza doprowadziły do rozpadu dawnej wielofunkcyjnej przestrzeni miejskiej* [19, s. 171]. W konsekwencji głoszonych poglądów pojawił się nowy nurt zwany postmodernizmem, operujący formami inspirowanymi przeszłością, ale nie *poprzez prostą repetycję* [20, s. 158].

We Wrocławiu postmodernizm próbował przywrócić spójność tkance urbanistycznej Starego Miasta, wpasowując się w jej klimat nie za pomocą kontrastu, ale dzięki stosowaniu czytelnych analogii do dawnego sposobu kształtowania zabudowy. W tamtym czasie wciąż istniejąca Pustka dzielnicy centralnej pojawiała się w przerwanu ciągłości pierzei ulic.

Jednym z pierwszych projektów wpisujących się w nowe trendy była rekonstrukcja urbanistyczna północnej pierzei ul. Katedralnej, zaprojektowana w 1976 r. przez E. Małachowicza. Projekt zakładał odtworzenie historycznej sylwety i skali zabudowy w linii wyznaczonej już w XIII w., a zastosowany sposób kształtowania elewacji odzwierciedlał dawny podział parcelacyjny (por. [6, s. 156–164]).

Z powodu niestabilności politycznej 1. połowy lat 80. wiele opracowanych wówczas planów szczegółowych rewaloryzacji obszaru wrocławskiego śródmieścia nie miało przełożenia na realne działania¹³. Rozpoczął się stopniowy odwrót od gospodarki centralnie planowanej. Załączkami wolności gospodarczej było zatwierdzenie przez Radę Ministrów w 1982 r. rezygnacji z budownictwa typowego, a w 1983 r. wejście w życie przepisów pozwalających na zakładanie samodzielnych spółdzielni mieszkaniowych i wykonawstwo budowlane. W dużych państwowych biurach architektonicznych wprowadzono licencję na projekty indywidualne, co umożliwiło realizację autorskich koncepcji.

Sprzyjało to powstaniu zabudowy plombowej na obszarze Starego Miasta, która zaczęła wypełniać Pustkę niezagospodarowanych do tej pory parceli¹⁴. Uzupełniono lukę w pierzei ul. Wita Stwosza 19/21 (proj. G. Białas-Ściagała), Włodkowica 35/37 (proj. J. Świebocki, E. Sałaban, I. Medeksza), św. Mikołaja 21–29 (proj. W. Skowronek) oraz mniejszych uliczek położonych na północ od Rynku.

¹³ W 1984 r. Miejska Rada Narodowa zatwierdziła plan Rewaloryzacji Staromiejskiego zespołu zabytkowego, w 1985 powstały założenia do „Operacyjnego Planu Szczegółowego Śródmieścia Wrocławia” oraz podstawowe założenia rozwoju i zagospodarowania przestrzennego Wrocławia do roku 2000, a w 1986 podjęto uchwałę o odbudowie i rewaloryzacji Starego Miasta do 1995 r. w pięćdziesięciolecie odzyskania Ziemi Zachodnich.

¹⁴ M. Olechnowicz podaje, że w 1980 r. zabudowa uzupełniająca stanowiła 1,7% wszystkich inwestycji budowlanych, a w 1983 r. już 4% i stale rosła [5, s. 152].

Il. 5. Przekształcenia urbanistyczne kwartału Nożownicza–Szewska–Kotlarska–Kuźnicza w II połowie XX w. (oprac. E. Grodzka)

Fig. 5. Urban transformations of the Nożownicza–Szewska–Kotlarska–Kuźnicza quarter in the 2nd half of the 20th century (by E. Grodzka)

A gradual retreat from the centrally planned economy began. The approval of resignation from typical construction by the Council of Ministers in 1982 and then in 1983 the introduction of provisions permitting the establishment of independent housing cooperatives and construction were the signs of economic freedom. Large state-owned architectural offices introduced a license for individual projects, which enabled the implementation of individual concepts.

This was conducive to the construction of infill in the area of the Old Town, which began to fill Pustka of undeveloped plots so far¹⁴. The gap in the frontage of 19/21 Wita Stwosza (designed by G. Białas-Ściagała) Włodkowica 35/37 (designed by J. Świebocki, E. Sałaban, I. Medeksza), św. Mikołaja 21–29 (designed by W. Skowronek) and also of smaller streets located to the north of the Market Square were filled.

The new infill structure, which was implemented in the Old Town area, was constructed in the postmodernism style (Fig. 4b, c). It was characterized by a historic line of the development and its size and body referred to the surroundings. Facades had vertical accents which were inspired by the historic subdivision, for example, a building

were made for the “Detailed Wrocław Downtown Operational Plan” as well as the basic assumptions of spatial development plans for Wrocław until 2000. In 1986 a resolution was adopted to rebuild and revitalize the Old Town until 1995 – the 50th anniversary of the recovery of the Western Lands.

¹⁴ M. Olechnowicz states that in 1980, infill development accounted for 1.7% of all construction projects and in 1983 it was already 4% and was constantly growing [5, p. 152].

Nowa zabudowa plombowa realizowana na terenie Starego Miasta była utrzymana w stylistyce postmodernizmu (il. 4b, c). Charakteryzowała się utrzymaniem historycznej linii zabudowy, a swoim gabarytem i sylwetą nawiązywała do otoczenia. Elewacje miały akcenty pionowe, inspirowane historyczną parcelacją, np. budynek w pierzei ul. Igielnej na odcinku ul. Kotlarskiej i Więziennej (proj. M. Miller).

Sięgnięto również po rozbudowę i adaptację istniejących kamienic, jak w przypadku projektu Wydziału Filologii Angielskiej Uniwersytetu Wrocławskiego przy ul. Kuźnicznej 21/22, gdzie dwa istniejące obiekty (przy ul. Nożowniczej 25 i Kuźnicznej 21) zostały połączone i uzupełnione nową kubaturą (proj. M. Molicka) (il. 5). Pojawiły się również próby odtwarzania ciągłości pierzei rozbitych przez zabudowę punktową, czego przykładem jest budynek przy ul. Kuźnicznej 17/19 (proj. E. Wajzer i I. Gajda)¹⁵.

W 1988 r. został uchwalony kolejny „Plan Ogólny Zagospodarowania Przestrzennego dla Wrocławia do 2000 r.” Określono w nim zasady urbanistyczne obejmujące respektowanie historycznych linii zabudowy i skali budynków zabytkowych, kontynuację dawnych układów urbanistycznych, jak place i ulice, oraz wprowadzanie akcentów na skrzyżowaniach i na zamknięciach osi widokowych. Zalecono rekompozycję zabudowy okolic Nowego Targu. Postulowano budowę nowych obiektów w rejonie pl. Dominikańskiego i Teatru Muzycznego przy pl. Wolności, wyłonionych w ramach konkursów architektonicznych. Kolejne lata przyniosły transformację ustrojową, zwieńczoną nową ustawą o planowaniu przestrzennym z 1994 r., zmieniającą tryb i sposób uchwalania dokumentów planistycznych, kończącą w ten sposób epokę PRL w dziejach polskiej urbanistyki.

Podsumowanie

Transformacja urbanistyczna przestrzeni Starego Miasta we Wrocławiu dziejąca się w latach 1945–1989 miała na celu przede wszystkim wypełnienie Pustki powstałej na skutek zniszczeń II wojny światowej. Zrealizowane obiekty są dokumentem dynamicznych przemian politycznych i społecznych, które znalazły swoje odbicie w sposobie kształtowania przestrzeni. Urbanistyka socrealizmu była manifestem nowej władzy, prostota neomodernizmu podkreślała nowy porządek społeczny. Próby stworzenia futurystycznego centrum były odbiciem polityki wielkich inwestycji tzw. epoki gierkowskiej, a zabudowę plombową, realizowaną według projektów indywidualnych i przez niewielkie spółdzielnie mieszkaniowe można traktować jak zapowiedź radykalnych zmian polityczno-gospodarczych.

Największa koncentracja powojennej zabudowy wystąpiła we wschodniej części Starego Miasta, zniszczonego niemal zupełnie w wyniku walk o Wrocław (zwłaszcza

in the frontage of Igielna Street along the section of Kotlarska and Więzienna Streets (designed by M. Miller).

The existing tenement houses were also extended and adapted as in the case of the project of the Faculty of English Philology at the University of Wrocław at 21/22 Kuźnicza, where two existing buildings (at 25 Nożownicza and 21 Kuźnicza) were connected and supplemented with a new cubature (designed by M. Molicka) (Fig. 5). There were also attempts at reconstructing the continuity of frontages which were distorted by single development, the example of which is the building at 17/19 Kuźnicza (designed by E. Wajzer i I. Gajda)¹⁵.

In 1988, another “General Landscape Planning for Wrocław until 2000” was adopted. Urban planning principles, including respecting historical development lines and the scale of historic buildings, continuation of former urban layouts such as squares and streets as well as introducing accents at intersections and on the closures of viewing axes. Reconstruction of the area around Nowy Targ was recommended. Construction of new facilities in the area of Dominikański Square and the Musical Theatre in Wolności Square, which were chosen as part of architectural competitions. The next years brought about a political transformation which was crowned with the new Spatial Planning Act of 1994, changing the mode and manner of adopting planning documents and thus ending the communist era in the history of Polish urban planning.

Summary

The urban transformation of the space of the Old Town in Wrocław, which took place in the years 1945–1989, was primarily intended to fill Pustka that resulted from the devastation of the World War II. The objects implemented constitute a document of dynamic political and social changes that found their reflection in the manner of shaping space. Urban planning of social realism was a manifesto of the new authority and the simplicity of neo-modernism emphasized a new social order. Attempts at creating a futuristic centre were a reflection of the policy of large investments of the so-called Gierek’s period while the infill development which was implemented according to individual projects and by small housing cooperatives can be treated as a sign of radical political and economic changes.

The largest concentration of post-war development appeared in the eastern part of the Old Town, which was destroyed almost entirely as a result of the war activities in Wrocław (especially Nowy Targ Square, Dominikański Square surroundings and Nowe Miasto¹⁶). In this way, as E. Małachowicz wrote, [...] *indeed, a “new city”, however, not deprived of memories of the past in the form of reconstructed monumental medieval buildings was formed* [21, p. 5]. The area of Kazimierza Wielkiego

¹⁵ Obiekt został dobudowany do ślepej ściany punktowca z lat 60., zamykając w ten sposób pierzeję od strony ul. Kuźnicznej i tworząc kubaturowe zamknięcie narożnika z ul. Kotlarską.

¹⁵ The building was added to a blind wall of the high-rise building from the 1960s, thus closing the frontage from Kuźnicza Street and creating a cubic closure of the corner with Kotlarska Street.

¹⁶ Separated by Krasińskiego, Janickiego, Słowackiego Streets, Słowackiego Park and the Oder River.

pl. Nowy Targ, okolice pl. Dominikańskiego oraz Nowe Miasto¹⁶). W ten sposób powstało, jak pisał E. Małachowicz, [...] istotnie „nowe miasto”, nie pozbawione jednakże pamiątek przeszłości w postaci odrestaurowanych, monumentalnych budowli średniowiecznych [21, s. 5]. Ogromną transformację przeszedł również rejon ul. Kazimierza Wielkiego. W miejscu kameralnych uliczek i zaułków powstała śródmiejska trasa szybkiego ruchu. Rynek i pl. Solny sprawiają wrażenie, że dramat zniszczeń wojennych całkowicie je ominął i stanowią jedną z głównych atrakcji turystycznych Wrocławia.

Znaczną część ambitnych planów z okresu PRL odnośnie do zagospodarowania przestrzeni śródmiejskiej udało się zrealizować dopiero pod koniec XX i na początku XXI w. Warto jednak pamiętać, że wizje i kierunki rozwoju mają swoje korzenie w planach powstałych w latach 70. i 80. (np. zabudowa pl. Dominikańskiego czy usytuowanie Narodowego Forum Muzyki przy pl. Wolności).

Dzisiejszy obraz Starego Miasta we Wrocławiu jest pamiątką po najtrudniejszych wyzwaniach XX-wiecznej historii Europy. Jego architektura i urbanistyka to pomniki głębokich transformacji społecznych i politycznych, dzięki którym zwykły spacer dostarcza warunków do nauki o przeszłości poprzez fizyczne doświadczenie przestrzeni miejskiej.

Street also underwent a great transformation. In the place of cosy streets and cul-de-sacs, a downtown fast traffic route was built. The Market Square and Solny Square give the impression that the war devastation drama never took place there and now they constitute one of the main tourist attractions of Wrocław.

A large part of ambitious plans from the period of the Polish People's Republic regarding the development of the downtown space were not implemented until the end of the 20th and the beginning of the 21st century. However, it is worth remembering that the visions and directions of development have their roots in the plans which were made in the 1970s and 1980s (e.g. development of Dominikański Square or the location of the National Forum of Music in Wolności Square).

Today's image of the Old Town in Wrocław is a memento of the most difficult challenges of the 20th-century history of Europe. Its architecture and urban design constitute monuments of profound social and political transformations, thanks to which an ordinary walk provides conditions for learning about the past through a physical experience of the urban space.

Translated by
Bogusław Setkiewicz

¹⁶ Wyodrębnione ulicami: Krasieńskiego, Janickiego, Słowackiego, parkiem Słowackiego i Odrą.

Bibliografia/References

- [1] Ptaszycka A., *Wrocław, rozwój urbanistyczny*, Budownictwo i Architektura, Warszawa 1956.
- [2] Przyłęcka D., *Nie od razu Wrocław odbudowano*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław 2012.
- [3] wywiad przeprowadzony przez autorkę z D. Przyłęcką 7.03.2017 r.
- [4] *Rezolucja Krajowej Partyjnej Rady Architektów*, „Architektura” 1949, t. 3, nr 6–8, 162.
- [5] Olechnowicz M., *Architektura na obszarze wrocławskiego Starego Miasta po 1945 roku, jej uzależnienie od planów zagospodarowania przestrzennego i przemian budownictwa*, praca doktorska, Wrocław 1997, [mpis].
- [6] Grodzka E., *Autentyczność i wiarygodność zabytku architektury w działalności zawodowej prof. Edmunda Małachowicza*, praca doktorska, Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2015, [mpis].
- [7] *Ustalenia IV Kongresu CIAM w Atenach z 1933 r., Ateńska Karta Urbanistyki*, [w:] E. Małachowicz, *Konserwacja i rewaloryzacja architektury w środowisku kulturowym*, Oficyna Wydawnicza PWR, Wrocław 2007, 587–590.
- [8] *Zalecenia dotyczące zespołów zabytkowych i tradycyjnych oraz ich roli w życiu współczesnym (tzw. zalecenia warszawskie, Nairobi 1976)*, [w:] E. Małachowicz, *Konserwacja i rewaloryzacja architektury w środowisku kulturowym*, Oficyna Wydawnicza PWR, Wrocław 2007, 609–616.
- [9] Thum G., *Obce miasto, Wrocław 1945 i potem*, Via Nova, Wrocław 2005.
- [10] *Przemówienie Józefa Cyrankiewicza na Ogólnokrajowej Naradzie Architektów*, „Słowo Polskie”, nr 3059, 29.03.1956, 1.
- [11] Wywiad przeprowadzony przez autorkę z J. Tarnawskim 13.08.2012.
- [12] Bronic-Czerechowski W., [w:] Z.S. Makowski (red.), *Wybór polskich osiągnięć technologicznych na obczyźnie*, Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie, Londyn 1996.
- [13] Jędrak R., *Problemy współczesnej zabudowy ośrodka historycznego Lubina Legnickiego w oparciu o przykłady innych miast*, praca doktorska, Wrocław 1964, [mpis].
- [14] Latour S., *Rozwój architektury i urbanistyki na Ziemiach Zachodnich po II wojnie światowej*, [w:] *Architektura i urbanistyka w Polsce w latach 1918–1978*, PAN/Komitet Architektury i Urbanistyki, Warszawa 1989, 61–81.
- [15] Kadłuczka A., *Problemy integracji architektury współczesnej z historycznym środowiskiem kulturowym*, Politechnika Krakowska, Kraków 1982.
- [16] Müller S., *Centrum Wrocławia – Mity i Nierzeczywistość*, [w:] S. Lose (red.), *Centrum miasta – centrum Wrocławia. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej w dniach 5–7.12.1984 r. we Wrocławiu*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1986, 309–315.
- [17] Małachowicz E., *Stare Miasto w Wrocławiu*, PWN, Wrocław–Warszawa 1985.
- [18] *Wnioski konferencji Centrum miasta – centrum Wrocławia*, [w:] S. Lose (red.), *Centrum miasta – centrum Wrocławia. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej w dniach 5–7.12.1984 r. we Wrocławiu*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1986, 317–325.
- [19] Jałowicki B., *Spoleczne funkcje i znaczenie centrum miasta*, [w:] S. Lose (red.), *Centrum miasta – centrum Wrocławia. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej w dniach 5–7.12.1984 r. we Wrocławiu*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1986, 171–176.
- [20] Januszkiewicz K., *Miejskie transformacje – powrót do historii*, [w:] S. Lose (red.), *Centrum miasta – centrum Wrocławia. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej w dniach 5–7.12.1984 r. we Wrocławiu*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1986, 153–163.
- [21] Małachowicz E., *Wrocławskie Nowe Miasto*, Dolnośląskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, Wrocław 1974.

Streszczenie

Artykuł przedstawia zarys zmian urbanistycznych z okresu PRL-u na Starym Mieście we Wrocławiu. Intensywne działania budowlane rozpoczęły się już pod koniec lat 40. XX w. Początkowo polegały głównie na rekonstrukcji zniszczonej zabudowy staromiejskiej, skoncentrowanej wokół Rynku i pl. Solnego. Od 1956 r. zaobserwować można powrót do idei przedwojennego modernizmu. Nowa architektura i urbanistyka miała być symbolem nowej organizacji życia społecznego oraz postępu technologicznego. W latach 70. i 80. XX w., pomimo ambitnych planów przekształcenia centrum Wrocławia w wielkomiejskie centrum usługowe, tempo inwestycji budowlanych zdecydowanie zmalało. Pod koniec epoki PRL, dzięki stopniowemu odejściu od gospodarki centralnie planowanej, znacznie wzrosła ilość zabudowy plombowej na Starym Mieście.

Słowa kluczowe: Stare Miasto, Wrocław, odbudowa powojenna, przebudowa zespołów staromiejskich w XX w.

Abstract

The article is a short brief about urban changes in the Old Town in Wrocław during the Polish People's Republic. Intensive rebuilding activities have begun at the end of 1940's. Historical buildings around the Main Square and Solny Square were the first to be reconstructed. However, since 1956 the return to pre-war modernism ideas has been observed. New architecture and urbanism were supposed to be a symbol of new social order and technological progress. Despite of ambitious plans of transforming Wrocław's city centre into a modern downtown the pace of rebuilding of The Old Town dropped dramatically in the 1970's and 1980's. At the end of the communist era in Poland, thanks to the gradual departure from the centrally planned economy, the number of infill buildings in the Old Town has increased considerably.

Key words: Old Town, Wrocław, post-war rebuilding, Old Town's rebuilding in 20th century